

DEBAT - DÉBAT - DEBATE

Witte raven. Over ‘verzet in Vlaanderen’

Antoon Vrints

‘Comprendre le passé pour se prémunir contre le présent n’est cependant pas inutile, encore faut-il réellement l’étudier et non le diaboliser ou l’embellir’ (José Gotovitch)

‘Wat we doen is belangrijk ook al bestaat de kans dat niemand van ons ooit herinnerd zal worden. Soit, daarvoor doen we het niet’, zo spreekt *De Professor*, vertolkt door Jan Declair, zijn verzamelde Antwerpse verzetsgroep toe in *Wil*, de recente (2023) verfilming van Jeroen Olyslaegers’ bekende oorlogsroman. Het is een duidelijke toespeling op een snel wassend vertoog over het verzet in hedendaags Vlaanderen. De herinnering aan het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog zou in Vlaanderen tussen de plooiën van de geschiedenis verdwenen zijn, en dat wordt in brede kring steeds scherper als een probleem ervaren, vooral sinds de uitzending van de reeks *Kinderen van het verzet* in 2019. Historici en morele entrepreneurs willen daaraan verhelpen door allerhande publiekshistorische en memoriële acties. Er verschijnen struikelstenen in het straatbeeld, straten krijgen nieuwe namen, ego-documenten zien het licht, monografieën rollen van de persen, allemaal om Vlaanderens verzonken verzetsverleden weer boven water te krijgen. Niet gehinderd door het bestaan van het *Nationaal Museum van de Weerstand*, riepen de Belgische rectoren op tot de creatie van een *Verzetsmuseum*. Sinds augustus 2022 jaagt *Helden van het verzet* vzw die dynamiek aan, door korte levenslopen van

verzetslui online te publiceren en sinds kort door de leerstoel *Sporen van het verzet* aan de VUB. Intussen zag ook een *Netwerk Verzetsgeschiedenis* het licht dat de belangrijkste verzetshistorici in België verenigt. Het Cegesoma van zijn kant initieerde een digitaal platform met gegevens over tienduizenden Belgische verzetslui. Die plotse dynamiek is opvallend, want de observatie dat het verzet in Vlaanderen veronachtzaamd wordt, dateert allesbehalve van vandaag: al een kwarteeuw geleden initieerde Bruno De Wever een onderzoeksproject getiteld *Verzet in Vlaanderen* om daaraan te verhelpen. Ook historici als Koen Aerts, Marnix Beyen, Rudi Van Doorslaer en Nico Wouters wezen herhaaldelijk op de zwakte van de verzetsherinnering in Vlaanderen.¹ Genoemde historici schrijven zulks vooral toe aan de claim die voormalige collaborateurs en hun partijgangers lange tijd op de Vlaamse oorlogsherinnering hebben weten te leggen. En inderdaad, de voormalige ‘zwarten’ zijn erin geslaagd het oorlogsverleden naar hun hand te zetten en daarbij hun tegenstanders uit het verzet te minimaliseren, te ridiculiseren en te discrediteren.²

Er is dus voor oorlogshistorici reden tot tevredenheid met de ongekende verzetshausse in Vlaanderen. Hoe meer belangstelling voor het oorlogsverleden, hoe liever, en zeker voor een ietwat verdonkeremaand onderwerp. Het is goed dat er eindelijk meer aandacht komt voor het verzet in Vlaanderen, al was het maar om de zwarte mythes

1. Zie onder meer BRUNO DE WEVER, “‘Septemberweerstanders’, ‘flaminboches’ en ‘idealistische oostfrontstrijders’”, in *La Résistance et les Européens du Nord-Het verzet en Noord-Europa*, Brussel, 1994, 384-392; RUDI VAN DOORSLAER, “Gebruikt verleden. De politieke nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in België, 1945-2000”, in GITA DENECKERE & BRUNO DE WEVER (red.), *Geschiedenis maken. Liber Amicorum Herman Balthazar*, Gent, 2003, 227-249. KOEN AERTS & BRUNO DE WEVER, “Het verzet in de publieke herinnering in Vlaanderen”, *BTNG*, 52/2-3, 2012, 78-107. MARNIX BEYEN, “Een stap terug, voor het te laat is. Bekentenissen van een halfslachtige Tweede Wereldoorlog-historicus”, *BTNG*, 49/2-3, 2019, 206-207. NICO WOUTERS, “Het verzet: vergeten verleden?”, in FABRICE MAERTEN (red.), *Was opa een held? Sporen naar mannen en vrouwen in het verzet tijdens WOII*, Tiel, 2020, 21-39.

2. BRUNO BENVINDO & EVERT PEETERS, *Scherven van de oorlog. De strijd om de herinnering aan WO II*, Antwerpen, 2011.

erover te kunnen doorprikken en een beetje tegengas te bieden aan het verpletterende, nog altijd buitenproportionele gewicht van de collaboratie-erfenis in het publieke discours. Ook staat er heel wat interessant onderzoek op stapel dat onze kennis van het verzet zal verdiepen. Zo kijken wij reikhalzend uit naar de synthese van de hand van Nico Wouters en Bruno De Wever en naar de proefschriften van Michèle Corthals en Babette Weyns.

Bij nader toezien is enige kritische distantie bij al dat verzetsgeweld toch ook wel op haar plaats. Aanstormende verzetsonderzoekers Corthals en Weyns wezen er terecht op hoezeer de recente focus op de verhalen over verzetshelden ongewenste effecten dreigt te sorteren: de heroïserende kijk op verzetslui schept nieuwe mythes en vervlakt daardoor het begrip van het oorlogsverleden in plaats van het te verdiepen.³ De zuigkracht van dat vertoog blijkt wel uit het feit dat een recent boek dat wetenschappelijk onderzoek naar het verzet wil stimuleren, in de markt werd gezet onder de titel *Was opa een held?*⁴ In Nederland waar vijftien jaar geleden de toenmalige NIOD-directeur Marjan Schwegmann opriep het heldendom van het verzet centraal te stellen, zijn de beperkingen van een heroïserende benadering al ten overvloede gebleken. Het Amsterdamse *Verzetsmuseum* heeft dat perspectief dan ook expliciet verlaten.⁵ Bij dergelijke aanpak primeert de morele appreciatie van individuele levenslopen immers op een ideologische en sociaalhistorische analyse. De inzichten uit de bestaande historiografie verstoren die eenduidige morele schema's en worden dan ook groten-deels genegeerd. Liever een eregalerij met aansprekende portretten dan echte geschiedenis, want die is zo verdraaid weerbarstig. Om maximaal emotioneel effect te sorteren, wordt dan nog vaak inge-

zoomd op het slachtofferschap van de omgekomen verzetslui. Elke Belg moet tegen 2030 één verzetsman, of -vrouw kennen, zo klinkt het ferm bij *Helden van het verzet* vzw, waarom precies, die vraag blijft in het ongewisse.⁶ Het is een zoveelste uiting van de uiteindelijk holle *devoir de mémoire* ten aanzien van het oorlogsverleden. Waarom moeten we herinneren? Omdat we niet mogen vergeten, dat lijkt het lapidaire antwoord te zijn. Een van de belangrijkste Belgische verzetshistorici, José Gotovitch, werd dan ook niet moe te herhalen hoezeer die herinneringsplicht daadwerkelijk begrip van het verleden in de weg stond, en daardoor dus ook volstrekt voorbijgaat aan actuele maatschappelijke doelstellingen, hoe verheven die ook mogen zijn: '*Les luttes sociales pour la dignité des travailleurs, l'antifascisme, la résistance aux occupations furent des phénomènes complexes, multifformes, traversés de contradictions et d'oppositions. Il y a là beaucoup à apprendre, mais le lissage par la commémoration et le «devoir de mémoire» torturent cette histoire et n'est ainsi d'aucun secours pour comprendre le présent.*'⁷ Zijn actuele opvolger als hoofd van Cegesoma, Nico Wouters, zit helemaal op dezelfde lijn wanneer hij over de actuele relevantie van het verzetsverleden stelt: 'zonder een goed begrip van de geschiedenis zul je ook nooit de juiste lessen trekken'.⁸

I. Het zo rustige Vlaanderen

Maar er is meer: door de ijver om het verdrongen 'verzet in Vlaanderen' bloot te leggen, dreigen de bomen het bos aan het gezicht te onttrekken. De groeiende stroom aan initiatieven over het 'verzet in Vlaanderen', schept de indruk dat we te maken hebben met een historisch verschijnsel van aanzienlijke omvang. Een titel als *Stad in verzet:*

3. BABETTE WEYNS & MICHÈLE CORTHALS, "Het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft geen nieuwe mythes nodig", *Knack*, 23 april 2024.

4. FABRICE MAERTEN, *Was opa een held?*

5. "Verzetsmuseum rekent af met heldenhype. 'Verzetsmensen hadden een bloedhekel aan het woord held!'", *Trouw*, 27 november 2022.

6. "Wij willen dat elke Belg tegen 2030 één verzetsman of -vrouw kent", *De Standaard*, 10 februari 2024.

7. JOSÉ GOTOVITCH, 'Le devoir de mémoire comme garde-fou?', *Espace de libertés* (Octobre 2019 (n° 482)).

8. NICO WOUTERS, "Het verzet in Antwerpen tijdens WOII", in NICO WOUTERS & FRANK SEBERECHTS (red.), *Stad in verzet. Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Tiel, 2024, 130.

Antwerpen tijdens de Tweede Wereldoorlog wekt zo de suggestie dat de hele Scheldestad in het verzet stond, ook al dekt die vlag de – genuanceerde en kritische – lading van die bundel helemaal niet.⁹ Blijkbaar hebben de auteurs voor wat de keuze van de titel betreft het pleit verloren van de uitgever; die wil natuurlijk vooral boeken verkopen en zet daarom de omvang van het verzet sterk aan op het omslag. En hier wringt precies het schoentje: die suggestie staat op zijn minst op gespannen voet met de historische realiteit. Afgaande op alle beschikbare parameters stond het ‘verzet in Vlaanderen’ immers relatief zwak. De massale aandacht voor het verzetsverleden dreigt die ongemakkelijke werkelijkheid onder te sneeuwen en daardoor tot een vertekend geschiedbeeld te leiden. De urgentste vraag, waarom het ‘verzet in Vlaanderen’ zo beperkt bleef, geraakt al helemaal op het achterplan. Wie haar durft te stellen, wordt meteen moreel gediskwalificeerd als een relativist die de zoveelste kaakslag toedient aan verzetslui en hun nabestaanden.¹⁰

Nochtans is het al lang bekend dat het ‘verzet in Vlaanderen’ in vergelijking met de rest van België relatief zwak stond. Maar dat wordt vaak behandeld als een ongemakkelijke waarheid, wordt snel weggeredeneerd met betwistbare argumenten zoals de noodzaak om te contextualiseren en te nuanceren. De goede zaak – de hernieuwde aandacht voor het verzet – mag niet in het gedrang komen. Michèle Corthals relativeerde zo in een vraaggesprek in *Knack* het belang van de vaststelling van historici dat Vlamingen een minderheid onder de Belgische verzetslui vormden: ‘Feiten zijn belangrijk, maar ze zeggen niet alles. We weten bijvoorbeeld dat het verzet in Vlaanderen “slechts” 30 procent heeft uitgemaakt van het totale Belgische verzet. Daaruit zou men kun-

nen besluiten dat het verzet in Vlaanderen weinig voorstelde. De Franstalige historicus Fabrice Maerten bekijkt dat anders. Hij vindt het “indrukwekkend” dat één derde van het Belgische verzet Vlaams was. Want elk van de grote motoren voor het verzet in die jaren – patriotisme, antifascisme en sociale strijd – was sterker aanwezig in Wallonië dan in Vlaanderen. Zo beschouwd heeft Vlaanderen echt wel zijn bijdrage geleverd. Het is een andere manier van kijken dan de eeuwige riedel dat “de collaboratie vooral Vlaams was en het verzet een Franstalige zaak”.¹¹ De terechte vrees te vervallen in communautaire zwart-witclichés over het oorlogsverleden, speelt dus duidelijk ook een rol. Tot op heden verspreidt de Waalse overheid op een officiële website (<https://connaitrelawallonie.wallonie.be>) de suggestie van Wallonië als verzetsland om zich tegen Vlaanderen af te zetten, een vorm van politieke instrumentalisering die José Gotovitch al 20 jaar geleden hekelde.¹²

Ja, het is waar, er bestaat behoefte aan nieuw onderzoek over het verzet, en inderdaad moet het onderzoek weg van de dominante institutionele benadering van de verzetsorganisaties. Er moet (nog) meer aandacht komen voor de lokale netwerken, inbedding en praktijken. Maar die verdiepende microstudies, hoe verrijkend ook, zullen het beeld over de regionale verschillen in de intensiteit van het verzet niet ontkrachten. De kwantitatieve indicatoren waarover we beschikken, zijn daarvoor al te duidelijk en eensluidend. Als we kijken naar wie na de oorlog erkend werd als verzetsman, of –vrouw, ingedeeld naar de huidige gewestgrenzen, dan wordt duidelijk dat de ‘Vlamingen’ veel minder sterk vertegenwoordigd waren dan hun aandeel onder de bevolking zou doen vermoeden.¹³ Bij de erkende inlichtingenagenten was die ondervertegenwoor-

9. NICO WOUTERS & FRANK SEBERECHTS (red.), *Stad in verzet*.

10. DANY NEUDET & TIM VAN STEENDAM, “De mythe van de nieuwe verzetsmythe”, *De Standaard*, 9 september 2024.

11. “Vlaanderen heeft echt wel zijn bijdrage geleverd”. Twee historicae in het verweer tegen de clichés over het verzet”, *Knack*, 11 mei 2022.

12. “Interview José Gotovitch: ‘Waalse instellingen misbruiken het verzet om zich tegen Vlaanderen af te zetten’”, *De Standaard*, 20 oktober 2005.

13. PATRICK TEMMERMAN & BERT BOECKX, *Deportatie en verzet. Een eerste globale statistische analyse op basis van de erkenningsdossiers Politieke Gevangenen*, Brussel, 1995.

diging nog sterker: 14 tot 20% Nederlandstaligen tegenover 79 tot 85% Franstaligen.¹⁴ Natuurlijk zijn die cijfers gebaseerd op naoorlogse bronnen, en is het waarschijnlijk dat het voor Nederlandstaligen een grotere stap was om zich te laten erkennen of dat diegenen die het Frans machtig waren hun erkenningsaanvraag geregeld in die taal hebben ingediend, gezien het overwegend Franstalige karakter van de centrale administratie. Maar ook bronnen uit de bezettingstijd over diverse verzetsactiviteiten vertonen telkens weer hetzelfde patroon: het ‘verzet in Vlaanderen’ was beperkter dan elders. Van 785 bekende sluikbladen zijn 71,5% Franstalig en amper 25,7% Nederlandstalig. Uitgesplitst volgens de huidige gewestgrenzen verscheen 42,7% in Wallonië, 31,8% in Brussel en 25,5% in Vlaanderen. Ook als om gewapende verzetsacties gaat, aanslagen en sabotage, komt hetzelfde patroon naar boven: 72% in Wallonië, 14% in Brussel en 14% in Vlaanderen.¹⁵ Diezelfde tendensen zijn tot slot ook waar te nemen bij de hulp aan Joodse onderduikers.¹⁶ Uit een lijst met hulpverleners opgesteld door de Dienst Archief Oorlogsslachtoffers blijkt dat er na de oorlog 133 instellingen erkend zijn voor de hulp die ze tijdens de bezetting aan Joden hebben geboden: 71 ervan zijn in Wallonië gevestigd, 34 in Brussel en 28 in Vlaanderen. Yad Vashem erkent dan weer 1539 hulpverleners die in België als privépersoon onderdak aan Joden hebben verschaft of hun van een vals paspoort hebben voorzien. Hoewel de woonplaats van 650 personen tijdens de bezetting nog niet is achterhaald, is ook hier de tendens duidelijk: 32,6% is gedomicilieerd in Wallonië, 10,9% in Brussel en 14,5% in Vlaanderen. Die Vlaamse ondervertegenwoordiging op

alle fronten verklaart waarom Hugo Claus nog in 1988 badinerend kon zeggen: ‘van het verzet was in Vlaanderen alleen met moeite iets te merken’.¹⁷

Indien we tot slot de cijfers van de Duitse repressie als graadmeter nemen voor de intensiteit van het verzet, dan springt in het oog dat die scherper was in Franstalig België dan in het noorden van het land. Van de arrestaties van verzetslui vonden 35,1% plaats in Vlaanderen, 21,9% in Brussel en 43% in Wallonië.¹⁸ Van de 919 doodvonnissen die de krijgswaarden van *Militärbefehlshaber* von Falkenhausen tussen januari 1942 en augustus 1944 in bezet België uitspreken, worden er 472 (of 51%) uitgesproken in de provincies Henegouwen, Luik, Namen en Luxemburg ten opzichte van 267 in Limburg, Antwerpen en Oost en West-Vlaanderen (29%).¹⁹ Nog abstractie makend van de 180 doodvonnissen in de tweetalige provincie Brabant, is het duidelijk dat de gerechtelijke repressie van het verzet in het zuiden van België aanzienlijk harder is geweest dan in het noorden van het land. Dezelfde tendens is er trouwens ook voor de buitengerechtelijke repressie van het verzet. Van de 240 gijzelaars die tussen november 1942 en juli 1944 als represaille voor aanslagen van het verzet worden terechtgesteld, woont 45% in Wallonië (108), 31,7% in Brussel (76) en 23,3% in Vlaanderen (56).²⁰

De bezetter merkte die verschillen tussen de verschillende regio's in het land natuurlijk ook op. Reeder beklemtoonde in zijn rapporten naar Berlijn het onderscheid tussen Vlaanderen en Wallonië.²¹ Tevreden kon hij doorheen 1943 vaststellen dat het zelfs ‘in de grote havenstad Antwerpen

14. EMMANUEL DEBRUYNE, *La guerre secrète des espions belges, 1940-1944*, Brussel, 2008, 278.

15. JAN LAPLASSE & KAROLIEN STEEN, “Het verzet gewogen. Een kwantitatieve analyse van politieke aanslagen en sabotages in België, 1940-1944”, *BEG*, 15, 2005, 227-260.

16. Dank aan Dimitri Roden voor de cijfers ter zake.

17. PIET PIRYNS, *Er is nog zoveel ongezegd. Vraaggesprekken met schrijvers*, Antwerpen, 1988, 33.

18. FABRICE MAERTEN i.s.m. RUDI VAN DOORSLAER, “Het verzet”, in *Tegendruk. De geheime pers tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Gent, Brussel en Antwerpen, 2004, 38-39.

19. Dank aan Dimitri Roden voor de cijfers ter zake.

20. JAN KONINGS, *De terechtstelling van gijzelaars tijdens de Duitse bezetting van België onder het bestuur van de Militärbefehlshaber von Falkenhausen (1940-1944)*, licentiaatsverhandeling, KU Leuven, 1982, 56-57.

21. ALBERT DE JONGHE, “De strijd Himmler-Reeder om de benoeming van een HSSPF te Brussel. Vijfde deel: Salzburg voor en na. Politonle ontwikkeling van september 1943 tot het einde van de bezetting”, *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 8/1, 1984, 9 en 122.

rustig' bleef en er uit beide Vlaanderen nauwelijks verzetsactiviteit te melden vielen. Pas vanaf de winter van 1943-1944 moest hij rapporteren dat daar in het Leuvense en Limburg verandering in begon te komen (en dat blijkt ook uit de geregistreerde aanslagen en sabotage). In mei 1944 kon hij er niet meer omheen: ook in 'het vroeger zo rustige Vlaanderen' begon het gewapende verzet om zich heen te grijpen. Reeder hield echter een slag onder de arm: betrof het wel acties van Vlamingen of gingen ze uit van groepen die hun actieterrein naar Vlaanderen hadden verlegd omdat het hun te heet onder de voeten werd? Jos Bouveroux benadrukte in *Terreur in oorlogstijd* in dezelfde lijn dat het verzetsgeweld in Limburg goeddeels uitgegaan was van Luikenaars en Russische krijgsgevangenen.²² Aan dat beeld van het verzet in Vlaanderen als het werk van zeldzame exoten, heeft schrijver dezes zich tot zijn schande ook wel eens schuldig gemaakt. In een al te provocatieve bui heeft hij het onderzoek naar het verzet in Vlaanderen vergeleken met onderzoek naar de tijger in onze contreien. Die vergelijking was misplaatst, aangezien zij suggereert dat het verzet in Vlaanderen enkel gepleegd werd door exoten, niet-Vlamingen, terwijl er natuurlijk wel degelijk, reëel verzet uitgegaan is van de lokale bevolking. Maar sterker nog dan elders in België het geval was, was het een zaak van witte raven, inheems weliswaar, maar heel uitzonderlijk op de gehele populatie. Het verzet was in het hele land een zaak van een kleine minderheid, maar in Vlaanderen was die nog beperkter dan in de rest van het koninkrijk.

II. Een kwestie van 'volksaard' of politieke context?

Bewijzen al die vaststellingen dan het etnisch aandoende gelijk van Waalse nationalist die – net als Reeder – fijntjes wijzen op een 'mentaliteitsverschil' tussen noord en zuid? Is het met andere woorden een verschil in 'volksaard' dat

die verschillen kan verklaren? Op zichzelf wordt de notie 'verzet in Vlaanderen' veel te gemakkelijk in de mond genomen. Ze heeft namelijk net als verzet in Wallonië of Brussel iets anachronistisch. Vlaanderen in de huidige zin van het woord bestond in 1940 natuurlijk niet als publiekrechtelijke entiteit, en slechts voor een minderheid van de Nederlandstalige Belgen als beleefde werkelijkheid. Vier van de vijf miljoen Vlamingen weken in nationaal gevoel nauwelijks af van de overige Belgen. Een aanzienlijk deel van de Vlaamse elites was nog Frans- of tweetalig, al maakten die natuurlijk slechts een minieme fractie van de bevolking uit. Ook in de Waalse provinciën primeerde de Belgische identiteit duidelijk op de Waalse en er leefden vele Nederlands- of tweetaligen, recente migranten uit het noorden of hun afstammelingen dus. Dat was met name het geval in de Waalse industrie-as die vele Nederlandstalige arbeiders aantrok. Nog in 1947, bij de door flaminganten betwiste naoorlogse talentelling, gaven respectievelijk 9,19, 7,38 en 13,86% van de bevolking van de steden Luik, Charleroi en La Louvière Nederlands- of tweetalig te zijn. In Brussel liepen stedelijke en Belgische vormen van identificatie in elkaar over. Het was nog een echt tweetalige stad: in 1947 gaf de helft van de bevolking der agglomeratie aan tweetalig te zijn (veelal Nederlandstaligen qua afkomst dus), 9% eentalig Nederlands en 38% eentalig Frans. Het scherpe, etnisch-cultureel gedefinieerde contrast dat soms ook in de literatuur over het verzet wordt gemaakt tussen 'Vlaanderen' en 'le monde francophone', is dan ook misplaatst.

De regionale verschillen in verzetsactiviteit zijn echter te opvallend om er zomaar aan voorbij te gaan. Als we even aannemen dat een verschil in 'volksaard' geen verklaring biedt, wat dan wel? Waren de Nederlandstalige Belgen dan veel Duitsgezinder? Niet noodzakelijk: uit alle beschikbare bronnen over de stemming in het bezette land blijkt dat ook in Vlaanderen het gros van de bevolking zich snel van de bezetter afkeerde en

22. JOS BOUVEROUX, *Terreur in Oorlogstijd. Het Limburgse drama*, Antwerpen, 1984, 94-100.

hoopte op een geallieerde overwinning.²³ Ook in Vlaanderen vonden volop ‘verzetjes’ plaats, symbolische, publieke handelingen die anti-Duits ressentiment en vaderlandse trouw uitdrukten, zoals het dragen tricolore speldjes of het bijwonen van de mis op 21 juli om de Brabançonne te kunnen horen.²⁴ Ook in Vlaanderen waren heime-lijke, infrapolitieke vormen van weerstand tegen de bezetter zoals het vertellen van anti-Duitse moppen of het omzeilen van allerhande voorschriften vaste prik.²⁵ De indicatoren van meer gestructureerde, geformaliseerde verzetsactiviteit die we hoger aanhaalden, bieden echter een heel ander beeld. Die sporen van het optreden van het verzet *als sociale beweging* maken duidelijk dat zulk verzet in Nederlandstalig België zwak stond. Politieke sociologen wijzen op drie factoren die bijdragen tot de vorming van sociale bewegingen: cognitieve factoren zoals het bewustzijn onrechtvaardigheden te moeten ondergaan, relationele factoren als het vermogen om leiders, militanten en middelen te kunnen mobiliseren, doorgaans op basis van vooraf bestaande netwerken, en omgevingsfactoren zoals politieke opportuniteiten geschapen door de kwetsbaarheid van het politieke systeem.²⁶ Kunnen die factoren verklaren waarom in het ene gebied het verzet vroeger en sterker van de grond kwam dan in een ander?

De differentiële bejegening van de twee taalgroepen in België door de Duitsers, de zogenaamde *Flamenpolitik*, zorgde er ongetwijfeld voor dat het anti-Duitse ressentiment onder Franstaligen nog scherper was dan onder de Nederlandstaligen. In het bezette land bleef de *Flamenpolitik* goeddeels beperkt tot de benoeming van Vlaams-nationalisten op allerhande posities en het handhaven van

de taalwetten. De Franstalige elites in Vlaanderen en Brussel moeten die al bij al beperkte ingrepen wel als een regelrechte bedreiging van hun geprivilegieerde positie ervaren hebben, wat hen tot een verzetshouding kan gestimuleerd hebben.²⁷ De oververtegenwoordiging van Franstaligen onder de verzetslui in Vlaanderen vormt een indicatie in die richting, evenals het gewicht van de Brusselse elites. Hitlers beslissing om de Franstalige krijgsgevangenen anders dan de meeste Nederlandstalige niet vrij te laten, vormde ongetwijfeld een krachtige bron van anti-Duits sentiment die in veel bredere kringen in Franstalig België werkzaam was. Daar komt nog bij dat de nazi-ideologie *an sich* met haar klemtoon op de Germaanse superioriteit van aard was om de Franstalige Belgen af te stoten, aangezien ze er enkel onheil van te verwachten hadden. Stel dat de Franse republiek België bezet had, een *politique wallonne* had gevoerd, de superioriteit van de Franse taal en cultuur had gepredikt en de Belgen een opname in een Latijnse Unie had voorgespiegeld, zou mutatis mutandis het verzet onder de Nederlandstaligen dan niet het hevigst opgeflakkerd zijn, aangezien velen onder hen zulks als een bedreiging voor hun belangen en aspiraties zouden ervaren hebben?

Ook de vooroorlogse ideologische netwerken die vruchtbare kraamkamers voor het verzet vormden, waren ongelijk over het land verdeeld.²⁸ Zowel het Belgisch-nationalistische als het communistische milieu, de belangrijkste kernen van het verzet, stonden veel zwakker onder de Nederlands- dan onder de Franstaligen. De pioniers van het verzet waren vaak Belgische nationalisten, doorgaans met een verleden in de Eerste Wereldoorlog zoals

23. Zie voor Antwerpen ANTOON VRIJTS, *De afrekening: geweld tegen collaborateurs in Antwerpen, 1918 en 1944-1945*, Aalter, 2024, 113-129.

24. De notie is van CHRIS VAN DER HEIJDEN, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen en Amsterdam, 2001, 271.

25. De notie is van JAMES SCOTT, *Domination and the Arts of Resistance: Hidden Transcripts*, New Haven, 1990.

26. CHARLES TILLY & SIDNEY TARROW, *Contentious Politics*, Paradigm, 2007, 446-447.

27. KAROLIEN STEEN, *De schemerzone van een stad in oorlog: de evolutie van het verzet in Gent (1940-1944): van ongestructureerde initiatieven tot georganiseerde verzetsbewegingen*, onuitgegeven proefschrift, Universiteit Gent, 2007, 259-260. NICO WOUTERS, “Het verzet in Antwerpen tijdens WOII”, 23 en 128.

28. FABRICE MAERTEN, “Het verzet. Antifascisme en patriottisme”, in MARK VAN DEN WIJNGAERT (red.), *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, 2de uitgave, Antwerpen, 2015, 207-264.

oud-strijders en voormalige inlichtingenagenten. Ideologisch waren ze dikwijls (extreem-)rechts en in sociaal opzicht elitair en (dus) francofoon. Binnen de enorme groep van de Belgische oud-strijders is dat specifieke profiel goed zichtbaar.²⁹ De tendens om in het verzet te gaan was er veel sterker onder de Franstalige minderheid dan onder de veel talrijker Nederlandstaligen. De beter gesitueerden, zoals oud-officieren, namen onder de francofone oud-strijders, ook gezien de taalverhoudingen in het Belgische leger, een veel groter aandeel in dan onder de Nederlandstaligen. Bovendien ging een aanzienlijk deel van de Nederlandstalige oud-strijders zich tijdens het interbellum kritisch opstellen tegenover het Belgische nationalisme, dat gebruikt werd om de Vlaamse beweging als onvaderlands te brandmerken. Toen in de loop van de jaren 1920 Belgisch-nationalistische en militaristische oud-strijdersverenigingen zoals de ANCF en de UFAC de kop opstaken, bleek de aantrekkingskracht daarvan op het volkse, overwegend Nederlandstalige voetvolk beperkt. Het bleven elitaire, francofone organisaties. Net hun gesloten, homogene karakter maakte er geschikte kiemkassen van het verzet van. Een tweede belangrijk milieu dat verzet zou initiëren, waren de communisten, vanaf de Duitse inval in de Sovjetunie weliswaar. Zij openden een tweede front met het *Belgisch Leger der Partizanen* en zetten met het *Onafhankelijkheidsfront* een bredere verzetsalliantie op. Nu stelde de *Vlaamsche Kommunistische Partij* voor de oorlog nauwelijks iets voor; het Belgische communisme vond zijn aanhang en structuren in Brussel en de Waalse industrie-as. Dat het precies die groepen waren die het sterkst in botsing kwamen met de bezetter kwamen, had natuurlijk niet enkel te maken met hun ideologie die haaks stond op het Duitse nationaalsocialisme, maar ook met de bredere (geo)politieke context. Het voorbeeld van de communisten maakt dat duidelijk. Ze waren altijd al ideologische tegenstanders van het nazisme, maar gingen pas tot verzet over na de Duitse inval in de Sovjetunie die een einde maakte aan het Molotov-Ribbentroppact.

Qua sociale structuur waren er al factoren die verklaren waarom Nederlandstaligen minder snel tot verzet overgingen dan Franstaligen. Door de band genomen waren Nederlandstaligen in 1940 nog steeds lager geschoold en armer dan Franstaligen, ook al begon dat verschil snel af te nemen, met name door de economische opgang van Antwerpen. Maar zeker in sociaal-cultureel opzicht bevonden zij zich nog steeds in een inferieure positie ten opzichte van de francofonen, ondanks de geleidelijke opgang van de status van het Nederlands. Onderzoek wijst uit dat het verzet eerst en vooral een zaak was van de elites en middengroepen, en pas later van arbeiders en boeren.³⁰ De beter gesitueerden spraken in 1940 nog steeds overwegend Frans en leefden buitenproportioneel vaak in Brussel. Net bij de Nederlandstalige middengroepen was een Vlaamse subnationaliteit gegroeid, deels in oppositie tot het Belgische bestel. De sociale groepen die in Franstalig België de dragende kracht van het verzet uitmaakten, waren in Vlaanderen vatbaar voor de lokroep van de Duitse *Flamenpolitik*.

Tot slot kunnen we ons afvragen of het politieke terrein in Vlaanderen nu eenmaal minder ruimte liet voor verzet, in het jargon van de sociologen beperktere opportuniteitsstructuren bood, aangezien het eenvoudigweg stabielere was dan elders. Bestaande actoren slaagden er in het Vlaamse land beter in het terrein bezet te houden. De opmars van de Nieuwe Orde mocht dan wel in het oog springen, denk aan de overname van vele lokale besturen door het *Vlaamsch Nationaal Verbond*, onder de waterlijn bleven de machtsverhoudingen vaak ongewijzigd. Zo was de macht van de katholieke kerk ongebroken, en dat woog zwaarder door dan bij de Franstaligen die relatief gezien vaker ontkerkelijkt waren. De combinatie van de voorzichtige accommodatiepolitiek van de kerk en een prominente aanwezigheidspolitiek via haar wijdvertakte organisaties bood het gros van de Nederlandstalige bevolking ideologische en sociale omkadering. Terwijl *Winterhulp* in Wal-

29. MARTIN SCHOUPS & ANTOON VRIJNTS, *De overlevenden. De Belgische oud-strijders tijdens het interbellum*, Antwerpen, 2018.

30. FABRICE MAERTEN, *Was opa een held?*, 68.

lonië gediscredeerd raakte, – *Secours d'Hitler* –, bood zij in Vlaanderen de traditionele, overwegend katholieke elites de kans een aanwezigheids-politiek te voeren, iet of wat vergelijkbaar met het *Nationaal Comité voor Hulp en Voeding* tijdens de Eerste Wereldoorlog. Toen vanaf 1942 overduidelijk werd dat Hitler het pleit zou verliezen, zochten vele Vlaams-nationalistische collaborateurs weer toenadering tot de katholieke milieus waar ze toch veelal uit voort gekomen waren.³¹

Dat in Vlaanderen de bestaande sociaal-politieke structuren sterker hun probleemoplossende capaciteit behielden, bleek ook bij de afkondiging van de verplichte tewerkstelling. Vlaamse en Brusselse werkweigerders doken veelal onder in de buurt van hun woonplaats, terwijl Waalse illegalen vaker verder van huis hun toevlucht zochten bij verzetsgroeperingen of banditisme aanwendden als overlevingsstrategie.³² In het overwegend kerkelijke Vlaanderen werden de organisaties van de Kerk ingeschakeld om werkweigerders een veilig onderkomen te verschaffen. Met name het ondergrondse netwerk voor werkweigerders van de *Katholieke Arbeidersjeugd* was in dit verband van kapitaal belang.³³ Dergelijke inspanningen van katholieke zijde werden ten dele ingegeven door de wens de werkweigerders uit de handen van communistisch geïnspireerde verzetsgroeperingen te houden. In de veel sterker ontkerkelijkte Waalse industrie-as konden katholieke sociale organisaties veel minder een vergelijkbare rol spelen. Ook de activiteiten van de clandestiene socialistische zuil die in de Waalse bekkens dominant was, bleven in dit verband relatief beperkt.³⁴ Waalse werkweigerders konden met andere woorden in mindere mate dan hun Nederlandstalige lotgenoten terecht binnen bestaande sociale netwerken en structuren, en kozen dan ook voor het

verzet dat sowieso toch al veel meer om het lijf had in het Zuiden dan in het Noorden. Zo namen de communistische *Syndikale Strijdkomitees* in de Luikse en Henegouwse bekkens het voortouw in het verzet tegen de verplichte tewerkstelling.³⁵

Nico Wouters formuleerde onlangs een aantal interessante, alternatieve hypothesen over de samenhang tussen de bredere politieke constellatie en het optreden van het verzet.³⁶ Zo stelde hij dat het niet het vooroorlogse politieke establishment was dat het verzet initieerde, – want dat had te veel te verliezen –, maar veelal krachten die zich veeleer in een secundaire machtspositie bevonden. In Vlaanderen was het echter vooral het Vlaams-nationalisme dat zich in die positie bevond en dat koos zoals bekend massaal voor de collaboratie als machtsstrategie. De prominenter positie van collaborateurs binnen het (lokale) bestuur die daaruit resulteerde, beperkte volgens Wouters op haar beurt de manoeuvreerruimte van het verzet in Vlaanderen. De bezetter kon er sterker op inlichtingen van collaborateurs rekenen in de strijd tegen het verzet, zeker in de grotere steden. Voor Wouters stemde bijvoorbeeld het Antwerpse verzet zijn modus operandi af op die gevaarlijke context en koos het voor een voorzichtig, niet-gewelddadige optreden, mede om het grote doel, – de ongeschonden bevrijding van de haven –, niet te hypothekeken.

III. Uiteenlopende protesttradities en structurele verschillen?

Waren dergelijke strategische afwegingen in functie van de lokale omstandigheden geheel bepalend voor de vorm en de intensiteit van het optreden van het verzet? Of speelden ook andere

31. NICO WOUTERS, "Het verzet in Antwerpen tijdens WOII", 127.

32. FRANS SELLESLAGH, "De tewerkstelling", in *1940-1945. Het dagelijks leven in België*, Brussel, 1985, 160-161.

33. LEEN ALAERTS, *Door eigen werk sterk. Geschiedenis van het kajotters en kajotsters in Vlaanderen 1924-1967*, Leuven, 2004, 321-331.

34. CHANTAL KESTELOOT, "L'attitude des syndicats clandestins à l'égard du travail obligatoire", in *De verplichte tewerkstelling in Duitsland. 1942-1945*, Brussel, 1993, 84-85.

35. JOSÉ GOTOVITCH, *Du rouge au tricolore. Les Communistes belges de 1939 à 1944. Un aspect de l'histoire de la Résistance en Belgique*, Brussel, 1992, 258-265.

36. NICO WOUTERS, "Het verzet in Antwerpen tijdens WOII", 125-129.

factoren een rol? Bestonden er bijvoorbeeld in bepaalde streken tradities van sociale en politieke strijd die de stap naar het verzet kleiner maakten (of in Wouters' denkraam bepaalde verzetsvormen in de hand werkten en andere afremden)? Op het eerste gezicht is dat niet het geval. Het actierepertoire van het verzet, met name sluiske en half-informele karakter ervan en de aanwending van direct geweld, staat haaks op de vormen die collectieve actie sinds de Late Middeleeuwen in de steden van de Nederlanden heeft aangenomen.³⁷ Kenmerkend voor de participatie van brede bevolkingslagen in de stedelijke politiek was dat die een uitgesproken publiek karakter had, corporatistisch van inslag was en zich bediende van symbolisch geweld dat slechts zelden dodelijk was. De vorming van een zogenaamd 'modern' actierepertoire in de loop van de negentiende eeuw (met name door middel van nationale betogingen en stakingen) verdiepte slechts die seculaire tendens van formalisering, ritualisering en pacificatie van de proteststrategieën. In die zin vergde het verzet een echte omslag in actierepertoire, zeker als het om potentieel dodelijke directe geweldpleging (zoals aanslagen en sabotage) zou gaan.

De enige gebieden in België waar een zekere traditie van direct geweld bestond, bevonden zich in de Waalse industrie-as. De explosieve ontwikkeling van de zware industrie en mijnbouw aldaar had aanleiding gegeven tot een actierepertoire dat afweek van het gevestigde stedelijke patroon. Om zijn belangen te verdedigen, ontwikkelde het Waalse industrieproletariaat dat overwegend van het platteland afkomstig was, een eigen actierepertoire, lokaal van inslag, informeel van karakter, met een couranter gebruik van direct geweld. Het grootschalige arbeidersoproer van 1886 is daarvan het spectaculairste voorbeeld. De oprichters van de Belgische Werkliedenpartij (BWP)

stamden voornamelijk uit ambachtelijke sectoren uit Vlaanderen en Brabant en hanteerden dan ook de beproefde stedelijke actierepertoires. Het kostte hun de grootste moeite om het Waalse proletariaat in de BWP en haar actievormen in te lijven.³⁸ Pas met de ontwikkeling van het wapen van de algemene staking voor het algemeen stemrecht zou dat lukken. Maar het Waalse proletariaat zou zich blijvend minder sterk confirmeren aan de respectabele actierepertoires van de BWP dan de stedelijke arbeiders in Vlaanderen en Brabant. Binnen de BWP bleef er Waalse druk bestaan voor krachtdadiger actie. Ook na 1886 zou het in het Walenland nog geregeld tot directe, gewelddadige actie komen, zoals tijdens en na de Eerste Wereldoorlog tegen woekeraars, de Koningskwesie en de strijd tegen de Eenheidswet. Of het verzet in dit rijtje thuis hoort, is natuurlijk maar de vraag. De Waalse arbeidersbevolking bleef tot diep in de bezetting afzijdig van het verzet.³⁹ Pas na de instelling van de verplichte tewerkstelling is het denkbaar dat de grotere vertrouwdheid met directe actie verzetsactiviteiten in Wallonië in de hand werkte.

Vraag is ook of er geen structurele redenen van sociaaleconomische aard waren die mee verklaren waarom het verzet in bepaalde streken gemakkelijker kon werven dan elders. Dat werkweigeraars uit de Waalse bekkens veel minder dan elders in hun onmiddellijke sociale omgeving terecht konden, vormt ook in dit verband een interessante indicatie. Het lijkt er sterk op dat de arbeidersbevolking in de Waalse bekkens over een geringere marge, een kleinere manoeuvreerruimte, beschikte om zich van een alternatieve bestaansbasis te voorzien buiten de officiële arbeidsplaats – die met de keuze voor de illegaliteit verlaten moest worden. Voor onderduikers uit rurale of semi-rurale gebieden was het vanzelfsprekend eenvoudiger om kost

37. JAN DUMOLYN & JELLE HAEMERS, *Communes and Conflict: Urban Rebellion in Late Medieval Flanders*, Leiden, 2023; KARIN VAN HONACKER, *Lokaal verzet en oproer in de 17de en 18de eeuw. Collectieve acties tegen het centraal gezag in Brussel, Antwerpen en Leuven*, Kortrijk-Heule, 1994; GITA DENECKERE, *Sire, het volk mort. Sociaal protest in België, 1831-1918*, Antwerpen, 1997; MARTIN SCHOUPS, *Meesters van de straat. Strijd om de publieke ruimte in Antwerpen, 1884-1936*, Amsterdam, 2024.

38. GITA DENECKERE, *Sire, het volk mort*, 241-248.

39. FABRICE MAERTEN, "Résistance et société en Hainaut belge. Histoire d'une brève rencontre", in ROBERT VANDENBUSSCHE (red.), *L'engagement dans la résistance (France du Nord- Belgique)*, Rijssel, 2003, 77-96.

en inwoon bij bevriende of verwante landbouwers te vinden dan voor arbeiders uit de industriegebieden. Opmerkelijker is de vaststelling dat inwoners van de traditionele grote steden in Vlaanderen en Brabant blijkbaar gemakkelijker alternatieve bestaansstrategieën buiten de officiële circuits om konden aanspreken, aangezien ze in mindere mate dan de Waalse arbeiders een beroep moesten doen op de 'noodoplossingen' van het verzet en het banditisme. Mogelijk bood het complexe economische weefsel van een stad als Brussel met een concentratie van kleinschalige ateliers, handelszaken en diensten veel meer ruimte voor alternatieve inkomensbronnen door clandestiene tewerkstelling of zwarte handel dan de eenduidige structuur van bijvoorbeeld de Henegouwse mijnbouw- en industriegebieden. Buiten de mijn of de fabriek die door hun grootschalige en makkelijk controleerbare karakter geen gelegenheid boden voor tewerkstelling in het zwart, waren er amper economische activiteiten die voor een alternatieve bestaansbasis konden zorgen. Dat de arbeidersbevolking in de zware industrie- en mijngebieden veel sterker dan in oude steden in aparte wijken ('cités') woonde, beperkte haar mogelijkheden nog. Vanuit deze optiek bekeken is het misschien niet geheel toevallig dat in het arrondissement Leuven en zeker in Limburg, gebieden in Nederlandstalig België waar onder arbeiders een enigszins vergelijkbare afhankelijkheid van enkele grote werkgevers bestond, tijdens de bezetting eveneens intensere verzetsactiviteit opgetekend werd. De Limburgse partizanen bleken zo buitenproportioneel te rekruteren bij mijnwerkers die buiten de mijn nauwelijks over aanknopingspunten in de Limburgse samenleving beschikten.⁴⁰ Bij de uitbetaling van steun aan ondergedoken werkweigerars hield de dienst *Socrate* terdege rekening met de regionale verschillen inzake de mogelijkheden om via parallelle circuits alternatieve bronnen van bestaan aan te spre-

ken: '*dans le Hainaut et à Liège, la misère paraissait beaucoup plus grande; en Flandre, les possibilités de gagner sa vie dans une ferme ou en se livrant au commerce noir étaient bien plus nombreuses*'.⁴¹

Spelen tot slot ook landschappelijke factoren een rol? Bood het Walenland met zijn desolate wouden en venen en geaccidenteerd reliëf geen geschikter schuilplaatsen en uitvalsbases voor gewapend verzet en groepen werkweigerars dan het dichtbevolkte vlakke land? Het valt niet uit te sluiten, maar enige reserve ten aanzien van al te uitgesproken geografisch determinisme is op zijn plaats. Zo waren er in bezet België ook voorbeelden van guerrillagroepen die in stedelijke contexten opereerden.⁴²

Het voorwaardelijke en verkennende karakter van veel van de zinnen die hierboven staan, maakt duidelijk dat historici nog stevig aan de bak moeten om de kennis over het verzet te verdiepen. De vraag naar het waarom van de zwakkere positie van het verzet in Vlaanderen is nog lang niet afdoende beantwoord. Of heeft Wouters gelijk en was het verzet er niet zozeer zwakker, maar trad het vooral anders, behoedzamer op dan elders? Ook de verschillen in verzetsintensiteit binnen Nederlandstalig België, met name tussen het kalme noordwesten (beide Vlaanderen en Antwerpen) en het roeriger zuidoosten (Limburg en het Leuvense), behoeven nadere verklaring.⁴³

IV. Vlaanderen, fraai gelaat

Vlaanderen is lang niet het enige gebied waar om morele of politieke redenen het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog opgeblazen wordt tot proporties die weinig met de historische werkelijkheid te maken hebben. Bekend is zo hoe in Nederland

40. BERT BOECKX, "Politiek geweld tijdens de bezetting. Een prosopografische studie", *Het Oude Land van Loon*, 50, 1995, 183-200.

41. CEGESOMA, Papieren W. Ugeux, R. Scheyven, *Rapport sur le service Solidarité-Aide aux Réfractaires*. Geciteerd door ETIENNE VERHOEYEN, "Le gouvernement en exil et le soutien clandestine aux réfractaires", in *De verplichte tewerkstelling*, 144.

42. Voor een Belgisch voorbeeld van stedelijke guerrilla, zie MAXIME STEINBERG & JOSÉ GOTOVICH, *Otages de la terreur nazie: le Bulgare Angheloff et son groupe de partisans juifs. Bruxelles 1940-1943*, Brussel, 2008.

43. JAN LAPLASSE & KAROLIEN STEEN, "Het verzet gewogen"; ANTOON VRIJTS, "Patronen van polarisatie: homicide in België tijdens de Tweede Wereldoorlog", *BEC*, 15, 2005, 177-204.

en Frankrijk een naoorlogse verzetsmythe geschapen werd: een nieuwe nationale consensus was nuttig om de ingrijpende bezettingservaring te doen vergeten. Dat er voor die mythebouw niet veel verzet noodzakelijk was, bewijst de casus van Nederland, waar het verzet veel later dan in België op gang kwam en tot de Hongerwinter (1944-1945) erg zwak stond. Door het decennialange overwicht van de collaboratiemythe gebeurt in Vlaanderen nu pas wat overal elders in bevrijd West-Europa onmiddellijk na 1945 al zijn beslag kreeg. Maar een Vlaamse consensuele verzetsmythe zoals in naoorlogs Frankrijk of Nederland is uiteindelijk weinig waarschijnlijk, gezien het gewicht van de collaboratie in de beeldvorming. Wellicht vormt de Duitse casus een interessanter vergelijkingspunt. Zowel in de BRD als de DDR werd het luttele verzet tijdens de nazitijd tot irreële proporties opgepompt, om tegenover het slechte Duitsland van de nazi's toch ook een goed Duitsland te kunnen plaatsen. De legitimiteit van de naoorlogse instellingen versterken, vormde het doel van die operatie. De DDR vestigde zich moreel op het communistische verzet en de BRD legitimeerde de oprichting van de *Bundeswehr* met het adellijk-militaire verzet tegen Hitler dat zich rond von Stauffenberg had gevormd.

Het is aannemelijk dat ook de hausse van de belangstelling voor de verzetsgeschiedenis in Vlaanderen beïnvloed is door de politieke omstandigheden. Aanwijsbaar is de aanwending van het verzetsverleden door een deel van de linkerkant als strijdmiddel tegen extreemrechts. De 8-mei-coalitie die ijvert voor de herinvoering van 8 mei als wettelijke feestdag, doet dat met zoveel woorden. Of het Belgische verzet dat een belangrijke gespierd rechtse tot zelfs fascistische component omvatte, een geschikt symbool is voor de strijd

tegen extreemrechts, is natuurlijk maar de vraag.⁴⁴ *Helden van het verzet* vzw vat thans een en ander breder op en ziet net als liberaal politicus Patrick Dewael in de verzetsherinnering een democratisch antidotum voor autoritaire tendensen.⁴⁵ Het Belgische verzet is echter niet echt bruikbaar als symbool van de democratie aangezien slechts een fractie ervan (een aantal liberale en sociaaldemocratische kernen) consequent de verdediging van de parlementaire democratie heeft opgenomen, tegen de autoritaire tendensen in.⁴⁶ Van rechtse royalisten en stalinisten, twee van de grondstromen in het verzet, kan dat bezwaarlijk gezegd worden.

Bemoeienis van de kant van de Vlaamse overheid is op dit terrein vooralsnog niet waargenomen, ofschoon die op instigatie van de N-VA de afgelopen legislatuur uitgebreid aan geschiedpolitiek heeft gedaan, met het oog op de versterking van de Vlaamse natievorming. Wellicht voelt de N-VA na de decennialange Vlaams-nationalistische vergoelijking van de collaboratie en criminalisering van het verzet nog enige schroom zich de verzetsherinnering toe te eigenen. Maar wellicht duurt dat niet lang meer, nu de nagenoeg de gehele oorlogsgeneratie het tijdelijke voor het eeuwige heeft verwisseld. De N-VA heeft sinds het incident rond de excuses van Patrick Janssens ingezien dat er geen eer meer te behalen valt met het vertrouwde Vlaams-nationalistische beeld van de oorlogsgeschiedenis. De aloude eis voor amnestie, per slot van rekening een morele diskwalificatie van de naoorlogse denazificatie, kon naar de mestvaalt van de geschiedenis, want hij deed de nationalistische delen in de gaslucht. In 2015 veroordeelde de N-VA eindelijk onomstotelijk de collaboratie en de partij heeft tegenwoordig veel oog voor het Joodse slachtofferschap. Bart De Wever bereidt als Antwerps burgemeester alvast het terrein verder voor. Hij laat

44. "Interview Nico Wouters. Straks kunt u opzoeken of uw grootouders in het verzet zaten: 'Verzetslui worden meer dan ooit geëerd en herdacht'", *De Standaard*, 19 oktober 2024.

45. DANY NEUDET, "Signalen van democratisch verval leren herkennen", *Sampol*, 31/7, 2024, 53-56. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, DOC 55 3729/001, *Voorstel van resolutie betreffende de herinneringseducatie en de burgerschapsvorming inzake het Belgisch verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog (ingediend door de heer Patrick Dewael)*, 4 december 2023.

46. FRANCIS BALACE, "Le thème autoritaire dans la Résistance belge: De 'l'ordre national' au 'retour à la démocratie'", in *Les courants politiques et la Résistance: continuités ou ruptures? Actes du colloque international d'Esch-sur-Alzette, avril 2002*, Luxembourg, 2003, 335-364. RUDI VAN DOORSLAER, "Gebruikt verleden", 231.

een nieuw monument bouwen ter nagedachtenis van de Antwerpse oorlogsslachtoffers, raciaal en politiek vervolgd en voorop, en leidt de lezers van de *Gazet van Antwerpen* zelf langs de ‘sporen van het verzet’ in de Scheldestad.⁴⁷ ‘De waardevolle bijdrage van het Antwerpse verzet in de strijd tegen de nazibezetting is te lang onbekend gebleven’, vertelt de burgemeester. Het herinneringsbeleid van de stad stond daarom in 2023 in het teken van het verzet, opnieuw is het De Wever zelf die het aan het stedelijke publiek communiceerde: ‘Dit jaar willen we daarom in het Antwerpse herdenkingsbeleid ruimte maken om de vele verzetsdaden van zowel bekende als onbekende verzetslieden onder de aandacht te brengen van een breder publiek. Met een wandeling, een fietstocht en een uitgebreid herdenkingsprogramma willen we Antwerpenaren en bezoekers de aangrijpende verhalen van het Antwerpse verzet leren kennen.’⁴⁸ De Wever voorzag in dezelfde lijn de bundel *Stad in verzet* van een voorwoord waarin hij verzetslui heroïseerde en hamerde op de herinneringsplicht.⁴⁹ Hoe wetenschappelijk dat boek ook is, het wordt dus duidelijk ingeschakeld in politieke strategieën, eens te meer een indicatie voor de eierdans die verzetshistorici thans moeten opvoeren.

De notie ‘verzet in Vlaanderen’, zoals hoger aangegeven in een heel andere politieke context gemunt door Bruno De Wever, biedt de Vlaams-nationalisten vandaag potentieel heel wat voordelen. Zij laat toe het autonome Vlaanderen, ten dele een nageboorte van het keizerlijke en nationaalsocialistische Duitsland, symbolisch te ontdoen van die erfzonde. Het ‘zwarte Vlaanderen’ wordt wat witgewassen door nu ‘complexloos’ met het oorlogsverleden om te gaan. Bovendien wordt bij elke vermelding van ‘verzet in Vlaanderen’ de associatie van het verzet met het Belgische vaderland weer wat losser, want dié oorlogserfenis, het separatisme, zijn de nationalistes niet bereid af te sluiten. Het is dus helemaal niet denkbeeldig dat de nieuwe Vlaamse regering

volop die kaart zal trekken en het ‘verzet in Vlaanderen’ dienstbaar zal maken voor haar geschiedpolitiek die Vlaanderen als respectabele Europese natie op de kaart wil zetten. Het hardnekkige gerucht over de oprichting van een ‘Vlaams verzetmuseum’ wijst alvast in die richting.

Zover zijn we dus, de herinnering aan het verzet in Nederlandstalig België staat op het punt om ingeschakeld te worden om Vlaanderen een politiek-correct gelaat te schenken. Die vaststelling vormt één van die wrange ironieën eigen aan de geschiedenis. Immers, hoe uiteenlopend het engagement van de verzetslui ook was, over één enkele zaak waren ze het roerend eens geweest: ze hadden hun leven veil gehad voor het Belgische vaderland. Hun eigen, heel levendige herinneringsactiviteiten en rituelen hadden dan ook een uitgesproken Belgische kleur. Nu de laatste gewezen verzetslui stilaan verdwijnen, heeft dat tricolore vlagvertoon voor de goegemeente afgedaan wegens ‘oubollig’. Niets staat nu nog een toe-eigening van het verzetsverleden door heel nieuwe actoren in de weg. De recuperatie van het verleden voor politieke en morele doeleinden is overigens de normaalste zaak van de wereld zoals de aangehaalde voorbeelden van instrumentalisering van het verzetsverleden in onze buurlanden ten overvloede illustreren. Laat duizend bloemen bloeien, historici hebben geen exclusieve claim op het verleden en gelukkig maar.

Maar dat betekent nog niet dat historici die opgaande golf van verzetsherinnering zomaar gelaten moeten ondergaan. De nieuwe belangstelling voor het verzet biedt net een gelegenheid om het nieuwsgierige publiek vertrouwd te maken met de inzichten uit de historiografie over het verzet. Daartoe moeten we het met alle beschikbare publiekshistorische middelen confronteren met de weerbarstige, complexe geschiedenis van het verzet. En ja, dat vergt bij tijd en wijlen de moed om tegen al te eenduidige voorstellingen uit de herin-

47. PATRICK VAN DE PERRE, “Wij wandelen met Bart De Wever langs de sporen van het verzet”, *Gazet van Antwerpen*, 1 april 2023.

48. “Antwerpen herdenkt Tweede Wereldoorlog met fiets- en wandelroute”, *Gazet van Antwerpen*, 3 april 2023.

49. BART DE WEVER, “Woord vooraf”, in NICO WOUTERS & FRANK SEBERECHTS (red.), *Stad in verzet*, 6-8.

neringsgolf in te gaan. En nee, dat getuigt niet van moreel relativisme, wel integendeel.⁵⁰ Het impliceert vooral ook kritische distantie tegenover politieke initiatieven als een 'Vlaams verzetsmuseum' die haaks staan op het reële oorlogsverleden. Ook

de hypocrisie van politici die overlopen van *devoir de mémoire*, maar tegelijkertijd het Rijksarchief – met zijn kenniscentrum over de oorlogsgeschiedenis Cegesoma – kortwieken, dient doorprikt. Hoog tijd dus voor meer *geschiedenis* van het verzet.

Antoon Vrints doceert geschiedenis aan de Universiteit Gent. Hij publiceert over conflictbeslechting en beide wereldoorlogen. In 2024 verscheen van zijn hand De afrekening. Geweld tegen collaborateurs in Antwerpen 1918 en 1944-1945.

50. MARNIX BEYEN, "Uit de egestellingen: Over wetenschappelijke integriteit, nivellering en kwetsbaarheid", *BMGN - Low Countries Historical Review*, 137/2, 2022, 34.